

S. MISIRXANOVA

Bakı Dövlət Universiteti

Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətşünaslıq kafedrası

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

MÜLKİYYƏT İMMUNITETİ DÖVLƏT İMMUNITETİNİN NÖVÜ KİMİ

Açar sözlər: mülkiyyət immuniteti, dövlət immuniteti, iqtisadi münasibətlər, beynəlxalq hüquq, hüququn obyektı, problemlər, şəxsin mülkiyyəti

Ключевые слова: иммунитет собственности, государственный иммунитет, экономические отношения, международное частное право, объект права, проблемы, собственность лица.

Key words: property immunity, state immunity, political relations, international special law, the object of law, problems, person's property

Dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlər genişləndikcə mülkiyyətin yerinin dəyişməsi baş verir. Beynəlxalq xüsusi hüquq ədəbiyyatında qəbul edildiyi kimi mülkiyyət hüququ, bu hüququn obyektı olan əmlakın olduğu yerin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Xaricdə olan əmlakla bağlı mülkiyyət hüququ müəyyən edilərkən bir çox problemlər meydana çıxır. Bu problemlərdən ən əsası dövlət mülkiyyəti ilə bağlıdır. Belə bir sual ortaya çıxır ki, dövlət mülkiyyəti də hər hansı xüsusi şəxsin mülkiyyəti kimi xaricdə eyni statusa malikdirmi? Xaricdə dövlət mülkiyyətinə həbs qoymaq, ümumi qaydada satmaq və ya barəsində digər məcburetmə tədbirləri tətbiq etmək olarmı?

Bu suallara cavab vermək üçün dövlət mülkiyyətinin rejimini müəyyən etmək lazımdır. Belə ki, dövlət mülkiyyətinə digər xüsusi şəxslərin mülkiyyətinə aid olan müddəalar bütün hallarda şamil edilmir. Dövlət və onun orqanları xaricdə hansı immunitetlərdən istifadə edirsə, onun mülkiyyəti də eyni immunitetlərdən istifadə edir.

Mülkiyyət immuniteti hər şeydən əvvəl iddianın təmin edilməsindən immunitet və qərarın icrasından immunitətdə ifadə olunur.

Layihədə ilkin və icra tədbirlərinin tətbiq edilə bilmədiyi mülkiyyət növləri ayrıca sadalanır. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

1. hərbi və ya hərbi məqsədlər üçün nəzərdə tutulan mülkiyyət;
2. xarici dövlətin mərkəzi bankının və ya digər maliyyə orqanlarının mülkiyyəti;
3. satışa çıxarılmayan, dövlətin mədəniyyət sərvətləri sayılan mülkiyyət;
4. Diplomatik nümayəndəliklər, konsulluqlar, beynəlxalq təşkilatlar yanında daimi nümayəndəliklər üçün nəzərdə tutulan mülkiyyət.

«Diplomatik əlaqələr haqqında» Vyana Konvensiyasından fərqli olaraq, layihədə xüsusi mülkiyyət növü kimi səfirliyin bank hesabının da immunitetə malik olması göstərilir.

Mülkiyyətlə bağlı immunitetə həmçinin vergi immuniteti də daxildir. İmmunitet şamil edilən dövlət mülkiyyəti həmçinin vergi immunitətinə də malikdir. Belə ki, xarici dövlətin diplomatik və konsulluq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan mülkiyyət dövlət və yerli vergilərdən azaddır.

Fikrimizcə, mülkiyyətə münasibətdə məhdud immunitətdən istifadə edilməsi beynəlxalq əməkdaşlıq nöqteyi-nəzərindən məqsədə müvafiqdir.

Dövlət mülkiyyəti, ona münasibətdə və ya onunla bağlı məhkəmə orqanları tərəfindən qərar çıxarılmadığı hallarda da immunitətdən istifadə edir [5, s.83].

Dövlət mülkiyyətinin malik olduğu immunitet aşağıdakıları yol verilməz hesab edir:

1. bu mülkiyyətə qarşı iddia verilməsini.
2. dövlətə qarşı yönələn, bu əmlakla əlaqəsi olub-olmadığından asılı olmayaraq verilən iddianın təmin edilməsi üçün həbs qoyulması;
3. Hər hansı iddia üzrə xarici dövlətə qarşı çıxarılan məhkəmə qərarı üzrə belə mülkiyyətə münasibətdə məcburi icra.

Mülkiyyət immunitetinin tətbiq sferası və həcmi barədə funksional immunitet nəzəriyyəsinin mövqeyi tam fərqlidir. Məhdud immunitet nəzəriyyəsinə görə mülkiyyət bütün hallarda immunitətdən istifadə etmir.

Məhdud immunitet nəzəriyyəsinə əsaslanan dövlətlərin qanunvericiliyində müəyyən istisnalara yol verilir. Məsələn: Xarici dövlətlərin mərkəzi banklarının və digər maliyyə orqanlarının ingilis banklarında olan pul əmanətləri, həm ingilis, həm də amerikan qanunvericiliyinə görə məhkəmə qərarlarını icrasından tam immunitetə malikdirlər («1978-ci il «Dövlət immuniteti haqqında» Qanunun 14-cü mad. 4-cü bəndi).

Layihənin 22-ci maddəsində dövlət mülkiyyətinə immunitetin şamil edilmədiyi aşağıdakı hallar göstərilir:

- 1) beynəlxalq sazişdə
- 2) yazılı kontraktda
- 3) konkret iş üzrə məhkəməyə müraciət etdikdə.

Bu halların əsasını mülkiyyəti olan dövlətin razılığı təşkil edir. (22 mad. 1-ci bəndi)

Məhkəmə təcrübəsində, milliləşdirmiş əmlaka dövlət mülkiyyət hüququ ilə bağlı məsələlərə baxılarkən belə bir sualla qarşılaşırıq: milliləşdirmə ilə dövlət immuniteti arasında hansı əlaqə vardır?

«Milliləşdirmə» termini altında dövlətkiləşdirmə, yəni xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakın alınaraq dövlətin mülkiyyətinə verilməsi başa düşülür. Milliləşdirmə nəticəsində ayrı-ayrı obyektlər deyil, bütövlükdə iqtisadi sahələr dövlət mülkiyyətinə keçirilir [4, s.58-76].

Milliləşdirmə dövlətin daxili səlahiyyətlərinə aiddir və hər hansı beynəlxalq orqan dövlətin milliləşdirmə tədbirlərini müzakirə edə bilməz.

Dünya təcrübəsində bir çox milliləşdirmə faktlarına rast gəlmək olar. Ayrı-ayrı dövlətlərin təcrübəsinə müraciət etdikdə görmək olur ki, burada milliləşdirməni bir qayda olaraq ayrı-ayrı obyektlərlə münasibətdə həyata keçirilməsi faktlarına rast gəlinir. Məs: 1951-ci ildə «İngilis İran neft kompaniya»sının, 1972-ci ildə İran-neft kompaniyası»nın milliləşdirilməsi.

Beynəlxalq xüsusi hüquq ədəbiyyatında milliləşdirmənin hüquqi təbiəti üçün xarakterik olan bir sıra ümumi cəhətləri vardır:

- 1) milliləşdirmə dövlət hakimiyyət aktıdır;
- 2) bu, ayrı-ayrı şəxslərin cəzalandırılması deyil, ümumi xarakterik sosial-iqtisadi tədbirdir;
- 3) milliləşdirmə, mülkiyyətin kimə məxsus olmasından asılı olmayaraq həyata keçirilir;
- 4) bu tədbiri həyata keçirən dövlət, milliləşdirilən əmlakın konsepsiyasına verilməsi qaydası, onun həcmi müəyyən edir.

Milliləşdirmə aktının hüquqi təbiətinə təsir göstərən faktorlardan biri də bu akt haqqında qanunun xarici dövlətlərdə tanınmasıdır. Belə ki, xarici dövlətlərin qanunvericilik və məhkəmə praktikasında, milliləşdirmə aparan dövlətin ərazidə olan əmlakın özəlləşdirilməsi haqqında qanuna etiraz edilməsi faktına rast gəlinir. Bu mövqe həmçinin, əmlak üzərində mülkiyyət hüququnu müəyyən edən bex rei sitae (əmlakın olduğu yerin qanunu) prinsipinə də müvafiqdir.

İmmunitetin prinsipinə əsasən, xarici dövlətin məhkəməsi aşağıdakı məsələlərə baxa bilməz:

- 1) milliləşdirilmiş əmlaka dövlətin mülkiyyət hüququ haqqında;
- 2) milliləşdirilmiş əmlakın dövlətə qaytarılması haqqında;
- 3) milliləşdirilmə nəticəsində keçmiş mülkiyyətçiyə dəymiş zərərin ödənilməsi haqqında.

Milliləşdirməni həyata keçirən xarici dövlətin mülkiyyətinə keçən əmlakın qaytarılması haqqında məsələyə başqa dövlətin məhkəmələri baxa bilməz. Xarici dövlətin məhkəməsi belə iddiaya baxa bilməz və milliləşdirilmiş əmlak üzərində həbs qoya bilməz.

Həmçinin, dövlətə qarşı milliləşdirmə nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsi haqqında iddia verilə bilməz, bu iddia eləcə də qarşılıqlı iddia qismində də verilə bilməz. Buradan belə çıxır ki, xaricdə olan əmlak, milliləşdirmə nəticəsində dəyən zərərin ödənilməsi haqqında iddia üzrə həbs obyektinə ola bilməz.

Göründüyü kimi, yuxarıda qeyd etdiyimiz müddəalar mütləq immunitet nəzəriyyəsindən irəli gəlir. Əlbəttə ki, indiki dövr üçün bu cür mövqe tutmaq məqsədəuyğun hesab edilə bilməz.

Əgər məhkəmə müəyyən etsə ki, milliləşdirmə beynəlxalq hüquq normalarının pozulması ilə həyata keçirilmişdir, onda xarici dövlət cavabdeh qismində məhkəməyə cəlb edilə bilər və ödəmə ABŞ ərazisində yerləşən milliləşdirilmiş əmlaka yönəldilə bilər (1605-3 m.)

Milliləşdirmə ilə bağlı məsələyə münasibətdə, Beynəlxalq hüquq komissiyasının hazırladığı «Dövlət və onun mülkiyyətinin yurisdiksiya immuniteti haqqında» layihə də məhdud immunitet nəzəriyyəsindən çıxış edir. Belə ki, layihənin 20-ci maddəsində «milliləşdirmənin eksterritoriallığı ilə bağlı xarici məhkəməyə şikayət verilməsindən bəhs edilir [3, s.186].

Beləliklə, məhdud immunitet prinsipi «milliləşdirmə ilə bağlı milliləşdirmə aktının qanuniliyi üzrə xarici məhkəməyə müraciət edilməsini və zərərin ödənilməsi üçün milliləşdirmə aparən dövlətə qarşı iddia qaldırılmasına imkan verir.

Beynəlxalq sferada müxtəlif dövlətlərin ticarət-iqtisadi əməkdaşlığı müvafiq xarici iqtisadi əqdlərin (saziş, müqavilə, kontrakt) bağlanması ilə həyata keçirilir. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə xarici iqtisadi əqdlərin mühümlüyü onunla izah edilir ki, məhz bu əqdlər xarici dövriyyədə öhdəliklərin əmələ gəlmə əsasını təşkil edirlər.

Xarici iqtisadi əqdlər dedikdə, tərəflərindən biri xarici fiziki və ya hüquqi şəxs olan və məzmunu əmtələrin idxalı və ixracı əməliyyatlardan ibarət olan əqdlər başa düşülür [6, s.8].

Bəzən xarici iqtisadi kontraktlar dövlətlər arasında bağlanan hökumətlərarası sazişlər əsasında bağlanır. Belə ki, bu sazişlər avtomatik mülki hüquqi öhdəliklər yaratmır. Bu öhdəliklər yalnız sazişin icrası üzrə bağlanmış kontraktlar əsasında yaranır. Bundan başqa kontrakt bağlandıqdan sonra sazişdə edilən dəyişikliklər avtomatik olaraq kontrakta təsir etmir. Bu cür qarşılıqlı əlaqə bir qayda olaraq QİYŞ - üzvü olan ölkələr arasında münasibətlər üçün xarakterikdir.

Bunu qeyd etməkdə məqsədimiz ondan ibarətdir ki, müəyyənləşdirilsin ki, həmin sazişi, həm də kontraktı bağlayan dövlətdir. Lakin hər iki halda dövlətin hüquqi vəziyyəti eyni deyildir. Belə ki, hökumətlərarası sazişin bağlanması, bu saziş üzrə dövlətlərin öhdəlikləri beynəlxalq iqtisadi hüququn predmetinə daxildir. Çünki bu saziş suveren dövlətlər arasında bağlanır.

İkinci halda, dövlət digər dövlətin fiziki və ya hüquqi şəxsləri ilə kontrakt bağlamaqla mülki-hüquqi münasibətlərinə daxil olur.

Belə ki, dövlət xarici iqtisadi mülki hüquqi, kommersiya fəaliyyətində bilavasitə iştirak etməklə digər dövlətin milli hüququnun subyekti kimi çıxış edə bilər. Məsələn: Dövlət xarici

fiziki və ya hüquqi şəxslərlə əqd bağlamaqla həmin əqdi xarici dövlətin yurisdiksiyasına tabe edir. Lakin bu, dövləti immunitətdən məhrum etmir. Bunun üçün dövlətin razılığı olmalıdır [7, s.412].

Bir-birinə zidd olan iki sosial-iqtisadi sistemin mövcud olduğu uzun bir dövr ərzində xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsinin iki forması mövcud olmuşdur.

Dövlət mülkiyyətinin iqtisadiyyatda hakim olduğu sosialist ölkələrində xarici iqtisadi fəaliyyət dövlət monopoliyası əsasında həyata keçirilir. Bu, bir tərəfdən mütləq immunitet nəzəriyyəsi ilə əlaqədardır.

Bazar iqtisadiyyatı (kapitalist) ölkələrdə xarici iqtisadi fəaliyyət, dövlət monopoliyası olmadan müxtəlif formalarda həyata keçirilir.

Dövlət monopoliyasına əsaslanan sistemlə xarici fəaliyyətin həyata keçirilməsinin iki variantı fərqləndirilir. Birinci variantda idxal-ixrac əməliyyatları dövlətin özü tərəfindən, yəni onun hər hansı orqanı və ya xaricdə olan dövlət orqanı kimi ticarət nümayəndəliyi vasitəsilə keçirilir. Bu halda xarici iqtisadi əqdlər dövlət tərəfindən bağlanır [1, s.107]. Belə əqdlər üzrə yaranan hüquq və vəzifələr bilavasitə dövlətin özünə məxsusdur. Və dövlət əqddən yaranan öhdəliklər üzrə məsuliyyət daşıyır.

Bu variantda həyata keçirilən bütün iqtisadi fəaliyyətinə immunitet tətbiq edilən dövlət, yalnız özü razılıq verdiyi halda, ona qarşı hər hansı iddia verilə bilməz.

İkinci variantda konkret əqdlər dövlət mülkiyyətində hüquqi şəxslər tərəfindən bağlanır. Bu hüquqi şəxslərin dairəsi dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Dövlət mülkiyyətində olan bu müəssisələr xarici dövriyyədə müstəqil hüquqi şəxslər kimi çıxış edirlər. Müstəqillik onda ifadə olunur ki, bu müəssisələr dövlətin deyil, öz adlarından çıxış edirlər, lakin bu müəssisələr üçün dövlətin qəbul etdiyi oxşar məcburi qüvvəyə məlikdir. Müstəqil hüquqi şəxs olan xarici ticarət təşkilatları dövlətə aid olan immunitətdən istifadə etmirlər [8, s.107].

90-cı illərdə formalaşan dövlətin mülki-hüquq münasibətlərində iştirakı haqqında müasir konsepsiyaya görə, dövlət mülki-hüquq münasibətlərində digər münasibət iştirakçıları ilə bərabər hüquqlarla çıxış edir.

Bu konsepsiyaya müvafiq olaraq xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində də qeyri-mərkəzləşdirmə meyli yarandı. Belə ki, təşkilatın hüquqi formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxs olan müəssisələr xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul ola bilirlər. Xarici iqtisadi fəaliyyətin lisenziyalandırılmasının aradan qaldırılması bu sahədə genişlənən əməkdaşlığın zəruri tələbidir. «Müəssisələr haqqında» Qanununa (1 iyun 1994-cü il) görə, əhəmiyyətli səviyyədə məhsul (xidmət, iş) ixrac edə bilən hər bir müəssisə, ixrac-idخال əməliyyatlarını həyata keçirə bilər.

Bu qanuna əsasən, dövlət mülkiyyətində olan aşağıdakı növ müəssisələr fəaliyyət göstərir:

- 1) əmlakın tamamilə dövlət mülkiyyətində olan müəssisə;
- 2) səhmlərinin nəzarət paketi dövlət orqanlarına məxsus olan müəssisə.

Dövlət müəssisəsinin öhdəliklərinə görə dövlət məsuliyyət daşıyır. Dövlət müəssisəsi öz öhdəliklərinə görə müəssisənin əmlakı ilə məsuliyyət daşıyır. Bu əmlaka malik olmadan mülki hüquq subyektliliyinə nail olmaq mümkün deyil.

Hər hansı iqtisadi fəaliyyət üçün zəruri şərt əmlakın olmasıdır. İqtisadi müstəqilliyin olması ticarət müəssisəsinin hüquqi müstəqilliyini şərtləndirir [9, s.70-72].

Xarici ticarət fəaliyyəti həyata keçirən müəssisələr dövlət immunitetindən istifadə etmirlər.

Xarici ticarət təşkilatları dövlət adından əqd bağladığında, dövlət immuniteti tətbiq edilir. Bu zaman fəaliyyətin xarakteri deyil, həmin fəaliyyəti həyata keçirən subyektin şəxsiyyəti nəzərə alınır. Mütləq immuniteti əks etdirən bu müddəa, dövlətin mülki hüquq münasibətlərinin subyekti kimi spesifikliyini göstərir. Bu nöqteyi-nəzərdən dövlətin iştirak etdiyi əqdlərə, onun öz qanunvericiliyi tətbiq edilməlidir. Əlbəttə ki, dövlətin razılığı olduğu hallar istisna olmaqla.

Lakin bu mövqe, əqddən yaranan münasibətlərə tətbiq edilən əqdin bağlandığı yerin qanunu prinsipini pozmaqla, tərəflərin hüquq bərabərliyini pozur və məsələnin həllində birtərəflilik yaradır.

Mütləq immunitətdən fərqli olaraq, müasir məhkəmə təcrübəsində tətbiq edilən məhdud immunitet nəzəriyyəsi, dövlətin fəaliyyətinə immunitetin, fəaliyyətin subyektindən deyil, onun xarakterindən, dövlətin bağladığı kontraktın təbiətindən asılı olaraq tətbiq edilməsini nəzərdə tutur.

Hər şeydən əvvəl immunitetin tətbiq edilmədiyi dövlətin həyata keçirdiyi kommersiya fəaliyyətinin mahiyyətini müəyyən etmək lazımdır.

İmmunitətlə bağlı ABŞ qanunvericiliyində «kommersiya fəaliyyəti, mütəmadi həyata keçirilən ticarət hərəkətləri və ya konkret kommersiya aktı kimi təsbit edilir. Fəaliyyətin kommersiya xarakteri, onun məqsədilə deyil, hərəkətin xarakteri ilə müəyyən edilir». Həmçinin bu müddəa, yalnız ABŞ-da deyil, eləcə də ondan kənarda həyata keçirilən, ancaq ABŞ üçün birbaşa nəticələr doğuran kommersiya hərəkətlərinə də şamil edilir.

1972-ci il «Övlət immuniteti haqqında» Avropa Konvensiyasında «kommersiya fəaliyyəti»nin anlayışı daha dəqiq göstərilir. Kommersiya əqdi, dedikdə, mal tədarükü və ya xidmət göstərilməsi haqqında istənilən müqavilə, borc və maliyyə xidmətləri göstərilməsi üzrə digər əqdlər, həmçinin dövlətin suveren hakimiyyəti ilə bağlı olmayan sənaye, maliyyə, kommersiya və s. oxşar xarakterli fəaliyyət və ya əqdlər başa düşülür.

ABŞ qanunvericiliyində birbaşa göstərilməklə də, onun analizində belə məlum olur ki, «kommersiya» termininə aşağıdakılar aiddir: - faydalı qazıntılarla bağlı əməliyyatlar; mənfəət əldə etmək məqsədilə həyata keçirilən aviakompaniyaların, ticarət təşkilatlarının fəaliyyəti; xüsusi şəxslərlə kontraktlar bağlamaq; alqı-satqı və ya xidmət göstərmək, lizinq müqaviləsi; investisiya, kommersiya agentlərindən istifadə etmək və s.

Beynəlxalq hüquq komissiyasının hazırladığı «Dövlətin və onun mülkiyyətinin yurisdiksiya immuniteti haqqında» layihədə eyni mövqedən çıxış edir.

Layihənin 2-ci maddəsində kommersiya kontraktının xarakteristikası verilir. Bu kontraktlara aşağıdakılar aid edilir:

- 1) əmtələrin alqı-satqısı və xidmətlər göstərilməsi haqqında istənilən əqdlər;
- 2) borc haqqında kontraktlar və eləcə də maliyyə əqdləri;
- 3) əmək mübahisələri istisna olmaqla, sənaye, ticarət və kommersiya xarakterli istənilən kontraktlar.

Kontraktın xarakterinin müəyyən edilməsi üçün iki kriteriyadan istifadə edilir: kontraktın təbiəti və kontraktın məqsədi.

Bu məsələ ilə bağlı kontrakt universal müqavilə normasının olmaması, dövlətin fəaliyyətinin xarakterinin müəyyən edilməsi, konkret işlər üzrə məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Богуславский М.М. Международное экономическое право. М., 1986

2. Богатыров А.Г. Инвестиционное право. М., 1992
3. Баратанц Н.Р. Современное международное право иммунитет государства / М., 1989
4. Вилков Г.Е. Национализация и международное право. М., 1961
5. Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности. М., 1993
6. Зыкин И.С. Договор во внешне-экономической деятельности. М., 1990
7. Колосов Ю.М. Международное право. М., 1996
8. Лунц Л.А., Садиков О.И. Международное частное право. М., 1984
9. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права. М., 1994

S.MİSİRKHANOVA

Baku State University

Department of the history of philosophy

And cultural studies

PROPERTY IMMUNITY AS A KIND OF STATE IMMUNITY

As economical relations among states are broadening, the substitution of place of property happens. As is accepted in international special law literature the right of property is determined according to the legislation of the place of property as an object of this law.

While determination of property law connecting with property abroad, some problems are appearing. The main of these problems is connected with state property. And here arises a question. Is state property like other private person's property has equal status abroad?

С. МИСИРХАНОВА

Бакинский Государственный Университет,

кафедра истории философии и культурологии, 0,5 шт. преподаватель

ИММУНИТЕТ СОБСТВЕННОСТИ КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ИММУНИТЕТА ГОСУДАРСТВА

С развитием экономических связей между государствами происходит изменение месторасположения собственности. Как принято в литературе по международному частному праву, право собственности определяется законодательством того места, где расположена собственность, являющаяся объектом этого права.

При определении права собственности на зарубежную собственность возникает целая серия проблем. Главной среди них является проблема, связанная с государственной собственностью. На повестку дня выходит вопрос: находится ли государственная собственность за рубежом в том же статусе, что и частная собственность?

Rəyçilər: f.e.d. R.Aslanova, t.e.d. İ.Məmmədov

BDU-nun "Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətşünaslıq" kafedrasının 08 may 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №7).